

ISSN 2591-1201

LETNIK 9 • 2025 • ŠTEVILKA 2

Dileme

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

Dileme

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

Dileme

Review of Slovene Contemporary History

Izdajatelj in založnik /Published by

Študijski center za narodno spravo

Naslov uredništva /Address of the editorial board

Tivolska 42, 1000 Ljubljana, Slovenija

Odgovorni urednik /Managing editor

dr. Tomaž Ivešić (Slovenija)

Glavni urednik /Editor-in-chief

dr. Renato Podbersič (Slovenija)

Tehnična urednica /Technical editor

Petra Grabrovec (Slovenija)

Uredniški odbor /Editorial board

dr. Matic Batič (Slovenija), dr. Jakub Beneš (Združeno kraljestvo), dr. Pavlina Bobič (Slovenija), dr. Lucia Ceci (Italija), dr. Bojan Dimitrijević (Srbija), dr. Tamara Griesser Pečar (Avstrija), dr. Damjan Hančič (Slovenija), dr. Adam Hudek (Slovaška), dr. David Hazemali (Slovenija), dr. Marica Karakaš Obradov (Hrvaška), dr. Tomaž Kladnik (Slovenija), dr. Peter Lieb (Nemčija), dr. Jože Možina (Slovenija), dr. Oskar Mulej (Avstrija), dr. Jelka Piškurić (Slovenija)

Spletni naslov /Website

<https://www.scnr.si/dileme.html>

Članki so recenzirani. Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji.

The articles have been peer-reviewed. The authors are solely responsible for the content of their articles.

Redakcija je številke je bila zaključena 20. 11. 2025.

Publikacija izhaja s finančno podporo Javne agencije za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

Lektoriranje in prevod povzetkov

MODUS TOLLENS, Tadej Todorović s.p. in TransLAB, Andraž Banko s.p.

Oblikovanje in prelom

S. B.

Tisk

Itagraf, d. o. o.

Naklada

100 izvodov

Cena te številke

15 €

ISSN 2591-1201

D i l e m e

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

D i l e m e

Review of Slovene Contemporary History

LETNIK 9 • 2025 • ŠTEVILKA 2

VSEBINA

Razprave

Stipica Grgić

*Border Problems: Changes in the Borderline of Drava Banovina
and Sava Banovina/Banovina of Croatia 1929–1941*

9

Mirjam Dujo Jurjevčič

*Povojni izvensodni poboji: dolgo zamolčane usode žensk
iz Loške doline*

35

Hrvoje Čapo

*The Slovenian Lands in Documents of the Personal Representative
of the US President to Pope Pius XII, 1944–45*

69

Rok Bratina in Andrej Raspor

Zlo(raba) dirke po Italiji v politične namene? Primer Pieris 1946

97

Anton Arko

*Voditeljeva podoba v slovenskih berilih za prvi razred osnovne šole
v obdobju socialistične Jugoslavije*

125

Jelka Piškurić

Odnos do okolja v družbeno turbulentnih 80. letih

147

Poročila s konferenc

Matic Batič in Renato Podbersič

*Znanstveni posvet ob 50. obletnici podpisa Osimskih sporazumov –
Slovenska zahodna meja skozi stoletja, Trst, 3. oktober 2025*

171

Recenzije

Tomaž Kladnik

*Ana Šela, Služba državne varnosti v desetletju kritike in kriz
(1980–1989), Zbirka Studia Historica Slovenica 23, Znanstveno
raziskovalni inštitut dr. Franca Kovačiča v Mariboru*

177

Aleš Maver

*Andrej Rahten, Tischler. Življenjska pot vodilnega politika in
šolnika koroških Slovencev, Mohorjeva/Hermagoras, Celovec*

180

R a z p r a v e

1.01 izvirni znanstveni članek

DOI: 10.55692/D.18564.25.12

CC BY-NC-ND 4.0

Jelka Piškurić^{*}

Odnos do okolja v družbeno turbulentnih 80. letih

Izvleček

Prispevek predstavi postopno senzibilizacijo javnega mnenja do okoljskih vprašanj v osemdesetih letih 20. stoletja. Senzibilnost za okoljska vprašanja je porasla v času specifičnih političnih in družbenih sprememb, pri čemer so aktivisti, ki so javnost opozarjali na posledice onesnaževanja, pogosto izhajali iz vrst mlajše generacije in izobraženih. Okoljska zavest širših slojev prebivalstva, ki se je razvijala s pomočjo medijsko izpostavljenih tem, se je povečala šele v drugi polovici desetletja, zlasti po nesreči v Černobilu. Čeprav se je zavedanje o vplivu onesnaževanja na kakovost bivanja povečevalo, se je kmalu izkazalo, da je to vprašanje imelo prej politično konotacijo kot pa bilo izraz okoljske ozaveščenosti širših slojev prebivalstva.

KLJUČNE BESEDE: *okoljska ozaveščenost, javno mnenje, politične in družbene spremembe, 1980–1990, Slovenija*

^{*} Dr. Jelka Piškurić, znanstvena sodelavka, Študijski center za narodno spravo, Tivolska 42, SI-1000 Ljubljana, jelka.piskuric@scnr.si; ORCID: 0000-0002-2202-7330.

Abstract

The article presents the gradual sensitization of public opinion towards environmental issues in the 1980s. Environmental awareness developed during a period of specific political and social changes, with activists warning the public about the consequences of pollution often coming from the younger generation and educated groups. Environmental awareness among broader segments of the population, which developed through media-covered topics, only increased in the second half of the decade, particularly after the Chernobyl disaster. Although awareness of the impact of pollution on quality of life was rising, it soon became evident that this issue carried political connotations more than it reflected the environmental awareness of the broader population.

KEYWORDS: *environmental awareness, public opinion, political and social changes, 1980–1990, Slovenia*

Uvod

Slovenija je bila do konca druge svetovne vojne pretežno kmetijska dežela. Po vojni pa se je začela intenzivna industrializacija v skladu s takratno jugoslovansko državno plansko politiko. Do začetka osemdesetih let 20. stoletja let so bile posledice gospodarskega razvoja že vidne na okolju, čeprav stanja v Sloveniji ni mogoče primerjati s stanjem v nekaterih drugih državah nekdanjega vzhodnega bloka. Prišlo je do degradacije zemlje in gozdov, padca kakovosti vodnih virov, onesnaženja vode in zraka, hitrega večanja količine odpadkov in stihijske rasti naselij na račun narave in virov.¹

Stopnja ekološke ogroženosti je bila večja v krajih, kjer sta bila prisotna težka industrija in rudarstvo. Drugje so bile posledice industrijskega razvoja manjše, saj zaradi omejenih naravnih virov ni bilo večjih naložb v njihovo izkoriščanje. A kazali so se tudi negativni vplivi drugih dejavnikov. Poleg industrijskega in kmetijskega obremenjevanja so na degradacijo okolja vplivale modernizacija in spremembe v načinu življenja: hitra urbanizacija in gradbeni posegi v okolje, težave pri urejanju komunalne infrastrukture, povečevanje prometa, turizem, uporaba slabih goriv, poseganja

1 Glejte npr.: Dušan Plut, »Onesnaženje in prostorski razvoj Slovenije,« *Dela – Oddelek za geografijo Filozofske fakultete v Ljubljani*, št. 6 (1989): 174–78.

v vodne vire in njihovo onesnaževanje, zastarela tehnologija in uporaba strupenih snovi in pomanjkanje čistilnih naprav, ki bi preprečile izpust strupenih snovi v okolje. Negativne učinke so lokalni podnebni dejavniki (na primer kotlinska lega, slaba prevetrenost, sestava tal, količina padavin) lahko še povečali.²

Slovenski znanstveniki in okoljevarstveniki so začeli na posledice onesnaževanja v večji meri opozarjati v sedemdesetih, še bolj pa v osemdesetih letih, ko so igrali pomembno vlogo tudi v procesu demokratizacije Slovenije. Sedemdeseta in osemdeseta leta so poleg tega prinesla sprejemanje prve zakonodaje o varstvu okolja in ustanovljeni so bili nekateri novi samoupravni organi za okoljska vprašanja, v katerih so sodelovali politiki, pravniki, znanstveniki in okoljevarstveniki.³

V začetku desetletja

Ko je po Titovi smrti leta 1980 gospodarska in politična kriza postala odkrita, okoljska vprašanja niso bila v prvem planu, a bila so vendarle medijsko prisotna in to z razlogom. Kakovost zraka in vode je bila zaskrbljujoča, zakonodaja, ki je bila sprejeta v sedemdesetih letih, pa ni bila implementirana.⁴ »Podatki republiške službe za varstvo zraka kažejo, da skoraj tri četrtine prebivalstva v Sloveniji vsaj občasno diha zdravju škodljiv zrak,«⁵ lahko februarja 1980 preberemo v *Sobotni prilogi Dela*. »O varstvu zraka v zadnjih petih letih veliko govorimo. Sprejeli smo nekaj predpisov, s katerimi naj bi omejili onesnaževanje, vendar je vsem skupno, da so ostali

2 Ibid., 177–78; Barbara Verlič Dekleva, »Slovinci, ekologija in politika,« *Teorija in praksa* 30, št. 11/12 (1993): 1267; Janja Sedlaček in Marta Rendla, »Onesnaženost zraka v socialistični Sloveniji – vzroki in odzivi,« *Studia Historica Slovenica: časopis za humanistične in družboslovne študije* 24, št. 3 (2024): 743–50.

3 Željko Oset, »Environmental Activism During Communist Era in Slovenia,« *Review of Croatian History* 15, št. 1 (2019): 67–75, DOI: 10.22586/review.v15i1.9740; Katarina Polajnar Horvat, »Razvoj okoljske miselnosti v Sloveniji,« *Geografski vestnik* 81, št. 2 (2009): 74–76; Janja Sedlaček, Viktor Pál in Marta Rendla, »Okoljevarstvo v socializmu – slovenski primer,« v: *Potenciali in upravljanje vodá. Med preteklostjo in sedanjostjo*, ur. Marta Rendla (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2024), 233–44; Sedlaček in Rendla, »Onesnaženost zraka v socialistični Sloveniji – vzroki in odzivi,« 762–69.

4 Prim.: Sedlaček in Rendla, »Onesnaženost zraka v socialistični Sloveniji – vzroki in odzivi,« 750–55.

5 »Okrogla miza: zaradi naftne krize bomo dihali še bolj umazan zrak,« *Delo, Sobotna priloga*, 2. 2. 1980, 21.

le na papirju,«⁶ so bili kritični. V 26 od 65 slovenskih občin je bilo ozračje prekomerno onesnaženo skozi celo leto. Pozimi se je industrijskim onesnaževalcem pridružilo še ogrevanje, ki je s svojimi emisijami v zimskih mesecih poskrbelo, da je bil zrak onesnažen v vseh naseljih, ki so štela več kot 8000 prebivalcev.⁷

Kaj pa voda? Sredi sedemdesetih let si je republika Slovenija zadala nalogo, da odpravi četrti, najslabši kakovostni razred voda. A leta 1980 je bilo onesnaženih kar 70 odstotkov rek, v obdobjih suše se je ta številka še povečala, čisti naj bi bili zgolj štirje odstotki rek. Do konca julija tega leta so našteali 60 poginov rib (dva primera celo v ribogojnicah), ki so bili posledica onesnaženosti. Ogrožene niso bile le reke, temveč tudi podtalnice. Izračunali so, da je 60 odstotkov Slovencev pilo slabo vodo. Industrijski obrati pogosto niso spoštovali zakona o vodah, tiste čistilne naprave, ki so bile postavljene, pa niso delovale pravilno.⁸ Slovenija ni imela vzpostavljenega sistema, s katerim bi stalno spremljala kvaliteto vode in zraka, niti nadzora nad izpustom kemikalij v okolje. Kaznovalna politika je bila do kršiteljev mila, ukrepi za varstvo okolja pa pogosto neučinkoviti.⁹

Čeprav so se mediji leta 1980 večinoma posvečali kakovosti vode in zraka, je razpon člankov vendarle širši in relativno aktualen. Zavedajo se vpliva naraščajočega prometa – leta 1980 ima v Ljubljani vsaka družina povprečno vsaj eno vozilo, čeprav medije bolj kot onesnaževanje skrbi, da promet zaradi neustrezne cestne infrastrukture in pomanjkanja parkirišč hromi mesta.¹⁰ Skrbijo jih morebitne posledice energetske krize: zaradi pomanjkanja naftnih derivatov se je povečevalo ogrevanje s premogom, kar je negativno vplivalo na kakovost zraka;¹¹ poročali so tudi o novih virih energije, kot je sončna. Pomanjkanje surovin je spodbujalo razmislek o možnosti predelave odpadkov. Poročali so o odpadni hrani.¹² Poleg domačih novic pa so občasno poskrbeli tudi za globalne informacije o posledicah podnebnih sprememb.

6 Ibid.

7 Ibid.

8 »Okrogla miza: Vode so kalne, a ne le zaradi umazanije,« *Delo, Sobotna priloga*, 16. 8. 1980, 22.

9 »Okrogla miza: Vik ob obrobni problemih, žveplov dioksid pa skozi dimnik,« *Delo, Sobotna priloga*, 19. 4. 1980, 20.

10 Borko de Corti, Viktor Širec, Ivan Vidic in Miran Koren, »Status posebnega družbenega pomena ne bo naoljil kolesja javnega prometa,« *Delo, Sobotna priloga*, 2. 2. 1980, 18.

11 Ibid.

12 Danilo Utenkar et al., »Na tisoče kilogramov kruha v smetnjakih,« *Delo, Sobotna priloga*, 11. 10. 1980, 18.

Povprečnega prebivalca Slovenije so v vsakdanjem življenju bolj kot ekološke katastrofe prizadele druge spremembe, zlasti čedalje slabša komunalna in cestna infrastruktura ter neustrezno vodovodno in električno omrežje; obnova in gradnja infrastrukture namreč nista dohajali trendov demografske rasti, urbanizacije, modernizacije in naraščajočega prometa. Težave z onesnaženostjo je povečevalo slabo prostorsko načrtovanje, pri čemer je deagrarizacija skrbela za spreminjanje namembnosti zemlje.¹³ Zanimanje slovenske javnosti za varstvo okolja, s tem pa tudi ozaveščenost o pomenu varovanja okolja, se je tekom osemdesetih let večalo počasi. Spremembe vrednot so bile povezane z različnimi dejavniki: z rastočo družbeno in ekonomsko krizo, domačimi in mednarodnimi ekološkimi katastrofami, deloma pa tudi z rastočo globalno ozaveščenostjo o učinkih gospodarstva in potrošništva na okolje. K temu je pripomogla medijska izpostavljenost okoljskih tem, kritika onesnaževanja je deloma prav tako vidna v popularni kulturi. Skladba *Mrtva reka* Marjana Smodeta, ki je bila posneta leta 1980, na plošči pa izšla leta 1982, na primer opisuje stanje reke Meže, ki je bila v poznih sedemdesetih letih zelo onesnažena s svincem in že na pogled kalna.¹⁴

Leta 1980 izvedena anketa, ki je proučevala odnos Slovencev do onesnaženosti okolja, je pokazala, da se je večina Slovencev vsaj občasno zanimala za teme varovanja in urejanja naravnega okolja. Po mnenju anketirancev je bila Slovenija že dokaj onesnažena, njihov odnos do problematike onesnaževanja okolja pa je bil deloma povezan z njihovo izobrazbo, še bolj pomembno pa je bilo, v kakšnem okolju je anketiranec živel. Mestni prebivalci so se namreč bolj zanimali za to problematiko kot podeželski.¹⁵

Okoljsko zavest Slovencev lahko v omejenem obsegu spremljamo tudi preko projekta Slovensko javno mnenje (SJM), ki je začel leta 1968 z javnomnenjskimi sondažami beležiti družbeno in politično zavest Slovencev. Za obdobje med letoma 1968 in 1990 je bilo značilno, da vsebinska struktura vprašanj ni bila enotna, ampak rezultat izbora politično relevantnih ali medijsko izpostavljenih tem; povedna je bila tudi odsotnost tem.¹⁶ Onesna-

13 Glejte npr.: Jelka Piškurić, *Na robu Ljubljanskega barja* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, Študijski center za narodno spravo, 2025), 200–34; gl. tudi: Verlič Dekleva, »Slovenci, ekologija in politika,« 1272.

14 Danica Fink Hafner, Meta Novak in Matej Knep, *Razvoj slovenskih zelenih strank v primerjalni perspektivi* (Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2017), 40–43.

15 Andreja Dover, Karmen Cunder, Irena Lipar in Dušan Plut, »Vpliv šolske izobrazbe na odnos do onesnaženosti okolja,« *Geografski obzornik* 29, št. 1/2 (1982): 21–26.

16 Niko Toš, »Longitudinalni projekt slovenskega empiričnega družboslovja: SJM

ženost okolja je bila v strukturi javnomnenjske ankete do druge polovice osemdesetih let bolj obrobno vprašanje. Iz redkih vprašanj kljub temu vidimo, da je bila v začetku desetletja okoljska ozaveščenost Slovencev majhna. V letih 1980 do 1982 onesnaženje za vprašane ni pomenilo hude ogroženosti, saj polovica vprašanih onesnaženja zraka, vode in naselij sploh ni občutila. Zgolj dva odstotka vprašanih sta menila, da bi bilo treba v njihovi krajevni skupnosti v prihodnje kaj narediti za varstvo okolja, kljub temu da jih je 15 odstotkov največje težave videlo v komunalni neurejenosti.¹⁷

Avgusta 1983 je *Delova Sobotna priloga* o okoljski ozaveščenosti napisala: »Naši delovni ljudje kaj malo vedo o osnovnih ekoloških problemih, v najboljšem primeru imajo o tem le posplošene predstave, kar pa še zdaleč ni dovolj za aktivno varovanje narave.«¹⁸ Članek omenja ohlapno zakonodajo in ukrepe za varstvo okolja, ki so pripeljali do slabega stanja, pomanjkanje čistilnih naprav ter ustreznih deponij za odlaganje odpadkov, zlasti nevarnih.¹⁹ »Še vedno se v glavnem ukvarjamo le s posledicami, ne pa z vzroki onesnaženj, še vedno je več razprav o tem, kaj je bolj in kaj manj škodljivo, kot pa konkretnega dela in odpravljanja vzrokov, ki imajo neželene posledice. [...] Poleti nas na to v glavnem opozarjajo ribji trebuhu na površini rek, pozimi zadušljiv smrad onesnaženega zraka,«²⁰ so zapisali.

Točno takrat, avgusta 1983, je prišlo do odkritja hujšega onesnaženja, ki pa je v javnih medijih večinoma ostalo prezrto. Analize vode so pokazale kar 400-krat prekoračeno vrednost polikloriranih bifenilov (PCB) v reki Krupi, ki so v vodo prišli preko odpadnih vod podjetja Iskra kondenzatorji iz Semiča in divjega odlaganja nevarnih odpadkov. Afera na Krupi je bila pomemben dogodek tudi za ekološko gibanje. Na problematiko je opozoril Dušan Plut, ki je s pomočjo Božidarja Flajšmana v belokranjskem mladinskem časopisu *Razmerja* objavil članek. V njem ni le opozarjal na ekološko katastrofo, ampak tudi na dejstvo, da socializem kot sistem dopušča tako ravnanje in ogroža zdravje ljudi. Zaradi pritiskov politike večina osrednjih

1966–2010,« v: *Primerjalno družboslovje: Metodološki in vsebinski vidiki*, 1. elektronska izdaja, ur. Niko Toš in Karl H. Müller (Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, IDV-CJMMK, 2021), 123–27, pridobljeno 25. 10. 2024, <https://www.cjm.si/wp-content/uploads/2021/10/TOS-MULLER-Primerjalno-druzboslovje-WEB-OK.pdf>.

17 Ibid., 312, 393.

18 Helena Kos, »Le nespameten plačuje davek na dosežke,« *Delo, Sobotna priloga*, 6. 8. 1983, 11.

19 Ibid.

20 Ibid.

medijev o problematiki ni poročala.²¹ Prizadeti krajani in širša javnost so prve informacije iz javnih medijev dobili šele junija 1984, v drugi polovici tega leta in v začetku naslednjega pa so bile novice o onesnaženosti Krupe pogostejše.²² V začetku so odgovorni skušali zanikati škodljive posledice onesnaženja za okolje in zdravje ljudi, kasneje pa so se vendarle strinjali, da so potrebni ukrepi. Vendar so okoljevarstveniki dvomili v predlagane rešitve. Leta 1985 je Iskra Semič sicer prenehala s polnjenjem kondenzatorjev s PCB, a naj bi ta del proizvodnje preselila v Srbijo. Prav tako niso bili sanirani glavni viri onesnaževanja.²³

Kljub informacijski blokadi je ekološko gibanje uspelo v dovolj veliki meri odpreti tematiko ogroženosti okolja v medijih in jo predstaviti širši javnosti. Tako imenovana alternativna gibanja, kamor je spadalo ekološko, so izšla iz mladinskih alternativnih klubov in organizacij. Ekološko gibanje je, skupaj z mirovnim, leta 1983 začelo delovati pod okriljem Zveze socialistične mladine Slovenije (ZSMS). V javnosti so bile odmevne njihove kampanje za zaprtje jedrske elektrarne Krško in rudnika urana na Žirovskem vrhu (elektrarna je začela s polno močjo obratovati leta 1982, istega leta so začeli pridobivati uran na Žirovskem vrhu). Pozivali so tudi k namestitvi čistilnih naprav v elektrarnah na premog in k znižanju cene neosvinčenega bencina.²⁴ Ekološka in mirovna gibanja je leta 1983 zaznal tudi javnomnenjski vprašalnik SJM. Četrtnina vprašanih je menila, da so ta gibanja pomemben družbeni dejavnik, dobra četrtnina je slišala zanje, a ni vedela, zakaj so pomembna, tretjina pa jih ni poznala ali ni slišala zanje.²⁵

21 Katarina Polajnar Horvat, »Razvoj okoljske miselnosti v Sloveniji,« *Geografski vestnik* 81, št. 2 (2009): 75.

22 »Odmevi na onesnaženost Krupe,« *Mladina, Prizma*, 14. 2. 1985, 29–30; »Še pojasnilo vaščanov,« *Dolenjski list*, 28. 2. 1985, 8.

23 »Odmevi na onesnaženost Krupe,« 29–30; »Še pojasnilo vaščanov,« 8; »Poštni predal 29, Božo Flajšman, Komisija za spremljanje onesnaženosti Krupe: pomirjujoče in zavezujoče ugotovitve,« *Delo, Sobotna priloga*, 14. 12. 1985, 16, 25.

24 Božo Repe, »Slovenci v osemdesetih letih (prvi del),« *Zgodovinski časopis* 54, št. 2 (2000): 255, 259; Fink Hafner, Novak in Knep, *Razvoj slovenskih zelenih strank v primerjalni perspektivi*, 17.

25 *Vrednote v prehodu I.: slovensko javno mnenje 1968–1990*, 1. elektronska izdaja, ur. Niko Toš (Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, IDV-CJMMK, 2021), 433, pridobljeno 25. 10. 2024, <https://www.cjm.si/wp-content/uploads/2021/10/VREDNOTE-1-WEB.pdf>.

Zavedanje o pomenu varovanja okolja počasi raste

Leta 1985 so bila opozorila okoljevarstvenikov, pa tudi drugih, ki so se ukvarjali z vplivom onesnaževanja na človeka in okolje (na primer zdravniki in ribiči), vedno glasnejša, medtem ko javnost za ta vprašanja v večji meri še ni bila dovzetna.²⁶ Stanje onesnaženosti se je hitro slabšalo v letih najintenzivnejše urbanizacije in industrializacije, ki jima je gradnja ustreznih čistilnih naprav sledila prepočasi. Največji onesnaževalci voda so bili celjski industrijski bazen, zasavski premogovniki in bazična industrija v Zagorju, Trbovljah in Hrastniku, železarni Ravne in Jesenice, lesnoprredelovalna industrija Lesonit in Tovarna organskih kislin v Ilirski Bistrici, rudnik v Velenju in termoelektrarna v Šoštanju, živilskoprredelovalna industrija v Ajdovščini, Črnomlju in Mirni na Dolenjskem, tovarni celuloze in papirja v Medvodah in Krškem, papirnice v Radečah, Vevčah in Količevem, Sladkogorska tovarna papirja, industrija v Rogaški Slatini ter tekstilne tovarne z obrati za barvanje. Vodo so onesnaževale tudi velike prašičerejske farme, ki niso imele ustreznih čistilnih naprav za gnojevko – teh je bilo sedem. V morje pa so odtekale neustrezno prečiščene vode iz Tomosa, Iplasa, Lame, Mlekarnе, Delamarisa in Agrarie, kalužne vode in odpadki z ladij ter neočiščene komunalne vode. Stanje rek se ni bistveno izboljševalo, nekoliko sta se izboljšali le kakovost Reke in Meže, medtem ko se je kakovost Krke od Novega mesta naprej poslabšala, problematična je bila tudi reka Sava.²⁷ Namestnik predsednika Republiškega komiteja za varstvo okolja Tone Poljšak je za *Delovo Sobotno prilogo* povedal, da prave motivacije za čiščenje odpadnih vod v industrijskih podjetjih ni in da so le redki obrati uvedli čistejšo tehnologijo z zaprtimi sistemi za hlajenje in zmanjšano porabo vode. »Predpisi so za zdaj še taki, onesnaževalci še niso dovolj zainteresirani za čiščenje; to pomeni, da je onesnaževanje oziroma plačevanje kazni še vedno cenejše od gradnje ustreznih čistilnih naprav,«²⁸ je pojasnil. V časniku so še dodali, da se morajo za doseganje zastavljenih ciljev spremeniti ne samo miselnost ljudi, ampak tudi zakonodaja in politično razpoloženje do ekoloških problemov.²⁹

Po drugi strani je Plut v *Mladini* opozarjal na onesnaženje v socialističnih državah ter na pomen širjenja ekološke zavesti in varovanja naravnih

26 Gregor Pucelj, »Naših voda ne bodo očistile le čistilne naprave, pomagati jim bo morala tudi čistejša tehnologija in predvsem višja ekološka zavest vseh nas,« *Delo*, 21. 3. 1985, 4.

27 Ibid.

28 Ibid.

29 Ibid.

virov.³⁰ Plut je menil, da je vrsta ekoloških nesreč, vključno s Krupo, opozarjala na težave, a so odgovorni zavlačevali z rešitvami.³¹ Po drugi strani pa je rasla aktivnost ozaveščenih posameznikov, ki se je kazala v ekoloških skupinah, društvih za varstvo okolja in v večji prisotnosti problematike v sredstvih javnega obveščanja.³² *Mladina* je poleg tega javnost obveščala še o problematiki pridobivanja energije v jedrskih elektrarnah in ravnanja z jedrskimi odpadki.³³

V letu 1986 je medijska pozornost vse pogosteje usmerjena v različne oblike onesnaževanja. Medijskemu poročanju o okoljski problematiki ter domačih in tujih ekoloških katastrofah je postopoma sledilo tudi javno mnenje. Večji preobrat je opazen v drugi polovici osemdesetih let, ko se je zaščita okolja povzdignila na raven vrednote ter kriterija za usmerjanje družbenega in gospodarskega razvoja ter se približala vrednotam, kot so mir, boj proti revščini in človekove pravice. Pomemben mejnik pri preobratu javnega mnenja je bila jedrska nesreča v Černobilu leta 1986, ki je sprožila velik upor proti rabi jedrske energije. Na nevarnost jedrskih odpadkov so opozarjali različni aktivisti, med njimi Vane Gošnik, Leo Šešerko in Alenka Bizjak.³⁴ Odmevalo je tudi onesnaževanje Šaleške doline, ki sta ga povzročala termoelektrarna Šoštanj in rudnik Velenje. Na večjo informiranost javnosti so vplivali tako okoljski aktivisti kot poročanje medijev o domačih in tujih ekoloških katastrofah, zlasti družbenokritični prispevki (eno od najvplivnejših glasil je bil tednik *Mladina*, o okoljski problematiki je poročal tudi *Radio Študent*).³⁵

Čeprav je okoljska problematika pogosta tudi v večinskih medijih, je pomenljiva tudi odsotnost določenih tem. »V nasprotju s preteklostjo se v zadnjih nekaj letih s svetlobno hitrostjo zavedamo zaostrenosti ekološkega položaja v našem prostoru. Ozemlje naše republike smo onesnažili že toliko, kot da bi na njem živelo blizu devet milijonov ljudi,«³⁶ so zapisali v *Delovi*

30 Dušan Plut, »Človeštvo na ekološkem razpotju,« *Mladina*, Prizma, 14. 2. 1985, 22–24.

31 Ibid., 26; Dušan Plut, »Ekološki utrinki,« *Mladina*, 4. 10. 1985, 9.

32 Plut, »Ekološki utrinki,« 9.

33 Samo Kuščer, »Ekologija in... jedrska energija,« *Mladina*, 31. 1. 1985, 16; »Energija in ekologija,« *Mladina*, Pogledi, 25. 4. 1985, 19–30.

34 Fink Hafner, Novak in Knep, *Razvoj slovenskih zelenih strank v primerjalni perspektivi*, 41–42; Polajnar Horvat, »Razvoj okoljske miselnosti v Sloveniji,« 75; *Vrednote v prehodu I.*, 534–35.

35 Polajnar Horvat, »Razvoj okoljske miselnosti v Sloveniji,« 75–76.

36 Gregor Pucelj, »Slovenija je onesnažena tako, kot bi na njenem ozemlju že živelo devet milijonov ljudi,« *Delo*, *Sobotna priloga*, 2. 8. 1986, 14.

Sobotni prilogi, ki je v tem letu redno odpirala vprašanja zlasti o onesnaženosti voda in o preskrbi z vodo. Rešitve so med drugim iskali v usklajenem inšpekcijskem nadzoru³⁷ ali pa v financiranju ustrezne infrastrukture s pomočjo samoprispevkov v Ljubljani. Glavno mesto republike je imelo zaradi zaprte kotlinske lege težave s slabo kakovostjo zraka, poleg tega pa še težave s preskrbo z vodo, kljub temu da leži na vodnatem območju.³⁸ Plut je pri tem opozoril na pomembno težavo republiških naravovarstvenih projektov; menil je namreč, da gre le za kratkoročne rešitve. Zveza društev za varstvo okolja Socialistične republike Slovenije (SRS) oziroma ekোসocialisti, kot so se poimenovali, so si v nasprotju s tem prizadevali za pristop do varovanja okolja, ki bi vključeval dolgoročne preventivne ukrepe.³⁹

V družbenokritičnih medijih so bili članki ostrejši kot v večinskih medijih. *Mladina* je v letih 1986 in 1987 odpirala udarne tematike ter v primerjavi z *Delom* jasno izpostavila odgovornost države za ekološke katastrofe in kritizirala počasno prestrukturiranje gospodarstva v energetsko manj zahtevno. Opozarjala je, da sprejeti ukrepi (na primer namestitve čistilnih filtrov za svinčev prah v Mežiški dolini) sicer kažejo pozitiven vpliv, a niso dovolj, saj onesnaževanje še naprej vpliva tako na degradacijo okolja kot na zdravje ljudi in živali.⁴⁰ »Ekologija kot zavest o življenjski odvisnosti človekovega zdravja od stanja onesnaženosti ali snaznosti okolja res narašča, vendar je predvsem verbalne narave, kajti drugače bi v Mariboru ne pili pesticidne vode, drugače bi Krupo sanirali, drugače bi kraško Reko očistili, drugače bi hiše priklapljali na skupno centralno ogrevanje, zmanjševali davke na električno energijo in plin,«⁴¹ so bili kritični. *Mladina* je opozarjala na različne problematike: od umiranja gozdov in pomanjkanja zakonodaje, ki bi pripomogla k zmanjšanju onesnaženosti zraka,⁴² do onesnaževanja v Ilirski Bistrici, ki je vplivalo na največjo in najdaljšo ponikalnico v Sloveniji, reko Reko.⁴³ Onesnaževanje Reke je postalo sporno šele ob obisku delegacije Unesca v Škocjanskih jamah, zaradi česar je moral Lesonit opustiti mokri postopek proizvodnje. *Mladina* pa je opozarjala tudi na povečevanje

37 Ibid., 14–15.

38 »Okrogla miza: S samoprispevkom do čistejšega okolja v Ljubljani?,« *Delo, Sobotna priloga*, 27. 9. 1986, 20, 21; prim.: Sedlaček in Rendla, »Onesnaženost zraka v socialistični Sloveniji – vzroki in odzivi,« 75–56.

39 »Okrogla miza: S samoprispevkom do čistejšega okolja v Ljubljani?,« *Delo, Sobotna priloga*, 27. 9. 1986, 21.

40 Srečo Zajc, »Zdravo je piti svinčeno mleko,« *Mladina*, 10. 1. 1986, 14–15.

41 Ibid., 14.

42 Vinko Vasle, »Navček za slovenske gozdove,« *Mladina*, 11. 4. 1986, 16–17.

43 Srečo Zajc, »I'm sorry for you, Ilirska Bistrica,« *Mladina*, 26. 12. 1986, 20–21.

pljučnih obolenj na območju Ilirske Bistrice, zlasti raka. Poleg škodljivih emisij, ki sta jih v ozračje spuščala Lesonit in Tovarna organskih kislin, je bilo problematično zlasti uhajanje kancerogenega fenola v zrak.⁴⁴ Tudi vprašanje onesnaženosti Save je postalo bolj pereče šele ob načrtovani gradnji verige hidroelektrarn,⁴⁵ čeprav je bila reka onesnažena že v taki meri, da je bila na nekaterih mestih »povsem na robu obstoja živih organizmov. Po onesnaženosti se lahko primerja samo še z notranjsko Reko.«⁴⁶

Zanimiv je tudi komentar k četrtemu skupnemu samoprispevku lju-bljanskih občin, sicer namenjenemu reševanju njihove ekološke in komun-alne problematike, ki pa ni odpravljal vzrokov za onesnaževanje:

Nadaljevanje dosedanjega načina industrijskega razvoja in njegova pro-jekcija v prihodnost nas usmerjata na poti v ekološko katastrofo. Novo obdavčevanje dohodkov delavskega razreda nas pred njo ne bo obvarova-lo [...] Slovenski zrak je po stopnji onesnaženosti v evropskem vrhu, zato bi se bilo treba ozreti preko državnih meja v zahodni razviti kapitalistični svet, ki je pri varovanju življenjskega okolja dosegel dosti večje uspehe kot pa socialistična skupnost bratskih narodov in narodnosti, vendar ne s pomočjo obdavčevanja mezdnih delavcev, temveč z restriktivnimi fiskal-nimi ukrepi ekonomske politike proti največjim onesnaževalcem okolja.⁴⁷

Tako so zapisali v *Mladini*, kjer niso opozarjali le na neustrezne ukrepe, ampak tudi na kršenje pravil pri izbiri investicijskih variant.⁴⁸

Najbolj izrazito pa je tednik izpostavljal problematiko pridobivanja urana na Žirovskem vrhu in uporabe atomske energije,⁴⁹ kar je doseglo vrh po nesreči v Černobilu; za odstop od jedrskih programov se je izreklo tudi uredništvo v uvodniku.⁵⁰ Članki o ekološki problematiki so se sicer

44 Marko Škrli, »Izdihnite, to je Ilirska Bistrica,« *Mladina*, 23. 1. 1987, 32–33.

45 »The river of no return,« *Mladina*, 30. 10. 1987, 8, 9; »Čista Sava...?!,« *Mladina*, 13. 11. 1987, 28–29.

46 »Čista Sava...?!,« *Mladina*, 13. 11. 1987, 28.

47 Marko Povše, »Še en davek neumnosti,« *Mladina*, 14. 11. 1986, 35.

48 Ibid.

49 Glejte npr.: Srečo Zajc, »Pravica do življenja v atomski dobi,« *Mladina*, 28. 2. 1986, 14–15; Janez Škrli, »Pravica do življenja: črnkast krompir z Žirovskega vrha,« *Mla-dina*, 7. 3. 1986, 11, 30; Srečo Zajc, »Atomska energija: Ne, hvala!,« *Mladina*, 21. 3. 1986, 14–15; A. Klemenc, »Novo podoba jedrskega mita,« *Mladina*, 28. 3. 1986, 30, 31; Srečo Zajc, »Ali atomu lahko zaupamo?,« *Mladina*, 4. 4. 1986, 28–29; Janez Škrli in Peter Srakar, »Rudnik urana Žirovski vrh (RUŽV),« *Mladina*, 10. 10. 1986, 34–35.

50 Srečo Zajc, »Kako vzeti zmaju glavo?,« *Mladina*, 9. 5. 1986, 8–10; »Atomska bom-

počasi umikali drugim aktualnim družbenopolitičnim temam, ostajala pa je zahteva po vključevanju javnosti, ki je po Černobilu postajala bolj osveščena, v razprave o jedrski energiji, o njeni varnosti, o zapletih pri iskanju lokacij za jedrske odpadke ter o vplivu na zdravje ljudi.⁵¹ Leta 1987 je *Mladina* pred problemsko konferenco Socialistične zveze delovnega ljudstva (SZDL) z naslovom *Energija, ekologija, varčevanje* natisnila poseben degradacijski zemljevid Slovenije, ki je prikazoval najhujše posledice posegov v okolje (največje onesnaževalce zraka z žveplovim dioksidom, največje onesnaževalce voda, največje porabnike energije, posebne oblike onesnaževanja, ekološko vprašljive energetske objekte in najbolj degradirana območja).⁵² Plut pa je še naprej opozarjal na degradacijo okolja v Sloveniji ter potrebo po »ekosistemskem pristopu« k dolgoročni razvojni politiki.⁵³

Mladina je v svojih dosedanjih člankih namenila veliko pozornosti alternativnim gibanjem, med katera uvrščamo tudi ekološka gibanja, ki se borijo proti uporabi jedrske energije in v zvezi s tem tudi proti gradnji nuklearnih elektrarn. Ne le, da podpira tovrstna gibanja in ideje; s svojimi besedili je v marsičem vplivala tudi na nastajanje in širjenje jugoslovanske ekološke zavesti ter njen prodor v druge množične medije.⁵⁴

so ob koncu leta 1987 zapisali v tem tedniku.

Intenzivnejše poročanje o perečih vprašanjih se je kmalu odrazilo tudi v javnomnenjskih raziskavah. Leta 1986 je alternativna gibanja, kamor je sodilo ekološko, poznalo že več kot 75 odstotkov vprašanih v okviru projekta SJM. Skoraj 45 odstotkov vprašanih je bilo pripravljeno v njih tudi sodelovati.⁵⁵ A občutek ogroženosti zaradi onesnaževanja med ljudmi tega

ba iz Černobila,« *Mladina*, 9. 5. 1986, 1; Peter Weish, »Biološki in ekološki vidiki jedrske energije,« *Mladina*, 9. 5. 1986, 14–15.

51 Škrli in Srakar, »Rudnik urana Žirovski vrh (RUŽV),« 35; »Ekologija: še in še,« *Mladina*, *Pogledi*, 13. 3. 1987, 21–28; Marjan Horvat, »Pet in ena,« *Mladina*, 16. 10. 1987, 20; Marjan Horvat, »Odlagališča se nam predstavljajo,« *Mladina*, 13. 11. 1987, 16–17.

52 »(Degradacijski) zemljevid Slovenije,« *Mladina*, 15. 5. 1987, 33; *Mladina*, 22. 5. 1987, priloga.

53 Dušan Plut, »Propadanje pokrajinskih ekosistemov v Sloveniji,« *Mladina*, 13. 2. 1987, 16–17; Dušan Plut, »Rdeči ali zeleni lipov list?,« *Mladina*, 15. 5. 1987, 32–33.

54 Aleksandra Resman, Marjan Horvat in Adriano Kiršič, »Gnojna jama naše energetske politike?,« *Mladina*, 13. 11. 1987, 13.

55 *Vrednote v prehodu I.*, 530; Repe, »Slovenci v osemdesetih letih (prvi del),« 259.

leta še ni bil v porastu.⁵⁶ Sprememba je bila očitna v naslednjem letu, ko se je občutek ogroženosti zaradi onesnaženosti izrazito povečal. Leta 1987 se je večina ljudi bala ponovitve jedrske katastrofe doma oziroma v Evropi, 48,3 odstotka vprašanih je bilo seznanjenih z onesnaženjem reke Krupe.⁵⁷ Vprašalnik je anketirane soočil s stanjem onesnaženosti: v Sloveniji je bila večina vodnih virov onesnaženih, industrija je v ozračje letno spustila 250.000 ton žvepljenih spojin, več kot petina prebivalcev Slovenije je živel na območjih z najslabšo kakovostjo zraka, več kot polovica gozdov je propadala, letno se je opustilo več kot 3000 hektarjev kmetijskih površin. Več kot polovica vprašanih je bila s tem v celoti ali v glavnem seznanjena.⁵⁸ Vprašani so ocenjevali, da je okolje v Sloveniji že zelo onesnaženo, izrazito se je povečal občutek ogroženosti zaradi onesnaženosti. Večina je menila, da bi bilo treba varovanju okolja prilagoditi nadaljnji razvoj gospodarstva, to je zapreti glavne industrijske onesnaževalce, uvesti zbiranje in predelavo odpadkov ter se odmakniti od nadaljnjega razvoja težke industrije in jedrskih elektrarn.⁵⁹

Leto 1987 tudi sicer v javnem mnenju prinese odločnejšo in čedalje glasnejšo kritiko političnega sistema ter globoko in naraščajoče nezadovoljstvo. Nova senzibilnost za okoljske probleme je le ena od štirih ravni kritičnega razmišljanja. Te so: (1) socio-ekonomska (večina ljudi meni, da živi slabše, čedalje bolj občuti inflacijo, prepričana je, da je težje najti zaposlitev in stanovanje), (2) politična (kritičnost do ravni demokracije, do samoupravljanja in zlasti do zveze komunistov), (3) povečana senzibilnost za pojave, povezane s krizo (kot so korupcija, privilegiji, apatija, nestrpnosti), (4) zavedanje sprememb na globalni ravni (poleg porasta okoljske zavesti še strah pred aidsom in strah pred odtujevanjem, ki ga povzroča tehnologija).⁶⁰ Gospodarsko-politična kriza je bila dovolj velika, da so bili ljudje pripravljeni na spremembe in da so iskali nove alternative.

⁵⁶ *Vrednote v prehodu I.*, 537–38.

⁵⁷ *Ibid.*, 577.

⁵⁸ *Ibid.*, 578.

⁵⁹ *Ibid.*, 578–80.

⁶⁰ Jelka Piškurić, »Vsakdanje življenje Slovencev ob koncu osemdesetih let,« *Studia Historica Slovenica: časopis za humanistične in družboslovne študije* 22, št. 2 (2022): 567–68.

Okoljska zavest kot pomembno družbeno in politično vprašanje

Ob koncu desetletja se je na naraščajočo senzibilnost do okoljske problematike začela odzivati tudi oblast, a je pri tem pogosto ostala na deklarativni ravni. Januarja 1987 je predsednik republiškega komiteja za varstvo okolja in urejanje prostora Tomaž Vuga stanje vode in zraka ocenil tako: »Odkrito rečeno, pri obojem smo v večji stiski, kot se običajno zavedamo. Na najbolj kritičnih točkah se stanje sicer ne poslabšuje več, vendar sta voda v donedavno čistih rekah in zrak tudi v višjih predelih vedno bolj onesnažena.«⁶¹ Priznal je, da sta zakonodaja in nadzor pomanjkljiva ter da za ustrezne rešitve primanjkuje finančnih sredstev, po drugi strani pa je o ekološki zavesti povedal:

Če bi ocenjevali zavest ljudi po ekoloških gibanjih mladih v Sloveniji in po njihovih manifestacijah, bi bili lahko zadovoljni. Vendar žal v povprečju še zdaleč ni tako. Še vedno na vsakem koraku vidimo popolno pomanjkanje odnosa do okolja ali pa kvečjemu dvojni odnos, ko doma kot krajani bentimo nad dimom, prahom ali ropotom iz bližnje tovarne, kot delavci v njej pa ne le, da se težko odločamo za investicije za čistejšo okolje, ampak tudi tistega ne storimo, kar sicer dela vsaka dobra gospodinja: ne pometamo pred svojim pragom. V teh okoljih se zavest dvigne šele tedaj, ko pride do ekološke katastrofe ali se ta že zelo izrazito najavlja. Tak primer imamo npr. v proizvodnji azbestno-cementnih izdelkov v Anhovem.⁶²

V tem času so se na pobudo Skupščine SRS v obravnavo Poročila o stanju na področju razreševanja problematike onesnaževanja okolja vključile tudi občinske skupščine. Odbor za urbanizem in varstvo okolja Skupščine Občine Ljubljana Vič - Rudnik je na primer ugotavljal, da republiško poročilo sicer pestro in odkrito prikazuje problematiko onesnaževanja okolja, vendar ugotovitve in predlogi niso dovolj. Pogrešali so zlasti sistemsko financiranje ukrepov in diverzifikacijo ukrepov,⁶³ za program ukrepov in nalog varstva okolja pa navedli, da je »le spisek želja, ki so že v osnovi

61 Lojze Kante, »Umazani smo, kot da nas je osem milijonov,« *Delo, Sobotna priloga*, 24. 1. 1987, 21.

62 Ibid.

63 Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL), SI_ZAL_LJU/0080/1, t. e. 51, a. e. 104, Zapisnik 8. seje zbora združenega dela, 25. 3. 1987, K poročilu o stanju na področju razreševanja problematike onesnaževanja okolja, k programu nalog in ukrepov varstva okolja v organizacijah združenega dela za leto 1987, 1–3.

ekonomsko vprašljive«. ⁶⁴ Da sta tako republiško gradivo kot gradivo ljubljanskih občin nedorečena glede financiranja ukrepov, so izpostavili tudi v skupnem uvodnem poročilu, ki so ga predstavili vsem zborom občinske skupščine. ⁶⁵ Kljub pomanjkljivostim so zborom predlagali, da poročilo in program sprejmejo. ⁶⁶

Razprava občinskega družbenopolitičnega zbora je poleg tega odprla dodatno problematiko in pokazala na nemoč republiških in občinskih organov pri urejanju okoljske problematike. Odbornik Mihael Toman, ki se je na Kemijskem inštitutu Borisa Kidriča ukvarjal z onesnaženostjo voda, je opozoril, da merjenje onesnaženosti in opozarjanje ni dovolj ter da je treba onesnaževanje preprečiti oziroma pristopiti k ukrepom za čiščenje, kjer je do onesnaženja že prišlo. ⁶⁷ Kot primer je navedel Škocjanske jame: »Obvezani smo, če želimo Škocjanske jame ohraniti kot naravni rezervat, moramo Reko pripeljati v II. kakovostni razred. To pa bo zelo težko, če ne bomo prisilili oz. vplivali na miselnost predvsem industrije, ki najbolj onesnažuje notranjsko reko v Ilirskobistriškem območju.« ⁶⁸ Del krivde za onesnaževanje je bilo tudi nedosledno izvajanje že obstoječih predpisov o preprečevanju onesnaževanja. »Zelo smo 'šlampasti' kadar odobravamo oz. dajemo soglasja k posameznim proizvodnjam,« je povedal eden od odpornikov in dodal: »Enemu dovolimo, drugemu ne, enkrat pa izdajamo pogojna dovoljenja. Ta pogojna dovoljenja pa so pripeljala do tega, da smo imeli tak problem v Ljubljani. Take proizvodnje bi morali takoj zapreti, rešiti vprašanje zaposlenosti, smo šli v vpihavanje kisika v Ljubljano, rešili ribe in s tem popravili samo zunanji videz, problema pa nismo razrešili.« ⁶⁹ Ker je bilo uvajanje nove tehnologije za čiščenje odpadnih vod povezano z večjimi finančnimi sredstvi, so podjetja raje plačevala kazni, na primer za pogine rib, kot pa vlagala v okolju prijaznejšo tehnologijo. ⁷⁰ Težavo je predstavljalo tudi mešanje komunalnih vod z industrijskimi in strupenimi. »Kot sem omenil jih imamo

64 Ibid., 3.

65 ZAL, SI_ZAL_LJU/0080/1, t. e. 51, a. e. 104, Zapisnik 8. seje družbenopolitičnega zbora, 25. 3. 1987, Skupno uvodno poročilo k Poročilu o stanju na področju reševanja problematike onesnaževanja, k vsebinski analizi srednjeročnih planskih dokumentov OZD s področja gospodarstva, 1–5.

66 Ibid., 5.

67 ZAL, SI_ZAL_LJU/0080/1, t. e. 51, a. e. 104, Zapisnik 8. seje družbenopolitičnega zbora, 25. 3. 1987, poročilo o stanju na področju reševanja problematike onesnaževanja, 4–6.

68 Ibid., 5.

69 Ibid., 7.

70 Ibid., 8.

v Sloveniji preko 100 komunalnih čistilnih naprav, res pa je, da nekatere ne delajo. Te čistilne naprave, ki ne delajo pa je sigurno vzrok miselnost ljudi, saj ob sobotah in nedeljah, ko ni take kontrole, spustijo strupene snovi oz. druge odpadke preko teh čistilnih naprav in take naprave potem sigurno vsaj pol leta ne delajo,»⁷¹ je pojasnil Toman, ki je menil, da so največji problem v Sloveniji industrijske odpadne vode.

Na tretjo dimenzijo pa je opozoril odbornik Damjan Vidovič, in sicer na dobro stoječa podjetja, ki v tehnologijo za čiščenje odpadnih niso vlagala sredstev zaradi iskanja večjih dobičkov.⁷² »Saj veliko industrije ravno na ta račun dobiva velika sredstva oz. ustvarja veliko akumulacijo, ki se v bistvu prenaša iz zahoda k nam, kjer take industrije sploh ne dovolijo, pri nas pa lahko,«⁷³ je še dodal. Zaradi pomanjkanja zavesti je prihajalo tudi do hujših nepravilnosti. »Morda se spominjate lanskega leta, ko Fenolit ni smel spuščati teh odpadnih voda v Borovnišnico, temveč so te odpadne vode akumulirali v velikih njihovih bazenih. Ko pa so se ti bazeni napolnili, pa so jih vseeno morali odpeljati. Dobili so privatnika, ki je to odpadno vodo odpeljal, vendar jih ni odpeljal v predpisane deponije, temveč se je to odpeljalo v eno kraških vrtač med Slovenijo in Hrvaško, ne pa v rafinerijo v Reko,«⁷⁴ je povedal Toman.

Nasploh je bila okoljska ozaveščenost v drugi polovici osemdesetih letih še vedno značilna za bolj izobražene. Do konca desetletja je občutek ogroženosti zaradi onesnaževanja med ljudmi sicer še narasel, prav tako tudi odstotek anketiranih, ki so menili, da so ukrepi za varstvo okolja nujni. Ob koncu desetletja je skoraj polovica vprašanih menila, da bo v prihodnosti onesnaženost okolja predstavljala večjo grožnjo kot gospodarska kriza, in pripravljeni so bili tudi nekaj storiti. 67,1 odstotka vprašanih je bilo pripravljenih sodelovati v prostovoljnih akcijah čiščenja, 54,5 odstotka varčevati z energijo (bencin, elektrika), 50,6 odstotka sodelovati s podpiranjem zelenih političnih organizacij, občutno manjša pa je pripravljenost za čisto okolje plačevati zelene davke – za ta ukrep je bilo zgolj 33,6 odstotka vprašanih.⁷⁵

71 Ibid., 12, 13.

72 Ibid., 9.

73 Ibid.

74 Ibid., 10.

75 Fink Hafner, Novak in Knep, *Razvoj slovenskih zelenih strank v primerjalni perspektivi*, 8–9. Glejte tudi: Metka Špes, »Degradacija okolja v Sloveniji v luči javnomnenjskih raziskav,« *Geographica Slovenica* 23, št. 1 (1991): 439–61, pridobljeno 24. 10. 2024, https://giam.zrc-sazu.si/sites/default/files/gs_clanki/GS_2301_439-461.pdf.

Mladina se je v letu 1988 še posvečala okoljski problematiki,⁷⁶ a je tem temam spričo zaostrene politične situacije v državi posvečala manj prostora. V njej je prostor ohranjal Plut, ki je kritiziral neukrepanje odgovornih. »Vse več resolucij, problemskih konferenc o varstvu okolja – in vse bolj kritična polucijska obremenitev in pokrajinska degradacija Slovenije! Kljub temu pa očitno degradacijska tematika (še) ni v ospredju politike. [...] Zeleni sicer niso več tako pogosto na vrhu seznama sovražnikov države. V državi sedaj mrgoli drugih sovražnikov, narodnih izdajalcev in celo pobudnikov specialne vojne,«⁷⁷ je zapisal. Opozarjal je na globalni proces izčrpavanja okolja v imenu materialnega napredka in vse večjega pomanjkanja prostora ter pozival k novi usmeritvi – ekosocialistični družbi –, ki bi v svoji usmeritvi celovito vključevala tako ekološke kot ekonomske prvine.⁷⁸ Znova je sodeloval pri zemljevidu onesnaženosti vode in zraka, ki ga je objavila *Mladina*.⁷⁹

Angažiranost okoljskih aktivistov, zlasti pa spremenjene družbene in politične razmere so ob koncu osemdesetih let omogočile ustanovitev stranke, ki je odnos do okolja postavila na prvo mesto.⁸⁰ Januarja 1989 je Plut v *Sobotni prilogi Dela* objavil *Osnutek zelenega manifesta* – predlog programa Gibanja Zelenih. Plut je Zelene v prvi fazi videl kot širše družbeno gibanje, ki bi preseglo vse takratne ideologije, z možnostjo, da se v nadaljevanju preoblikuje v politično stranko.⁸¹ »Kljub številnim papirnatim resolucijam partijskih kongresov se vse več prebivalcev pogreza v svet revščine v vse bolj zastrupljenem okolju. Slovenske pokrajine so vse bolj podobne smetišču, kjer pa še nismo odpravili klasičnih oblik onesnaževanja, se srečujemo z drugo generacijo onesnaževalcev (težke kovine, nevarni odpadki, sevanja vseh vrst),«⁸² je zapisal. Po njegovem mnenju nobena od vladajočih ideologij ni ponujala dolgoročno sprejemljivega obrazca za trajnostni razvoj; Slovenija naj bi potrebovala »radikalno spremembo mišljenja in spremembo

76 Glejte npr.: »Skoraj vse, kar morate vedeti o nevarnih posledicah sevanja,« *Mladina. Prizma*, 15. 1. 1988, 21–27; »Ekologija,« *Mladina, Prizma*, 13. 5. 1988, 29–35; Marjan Horvat, »Zeleni mir,« *Mladina, Prizma*, 13. 5. 1988, 34; J. Popović, »Konec ere jedrskih elektrarn,« *Mladina*, 8. 7. 1988, 18.

77 Dušan Plut, »Slovenija in reprogramiranje okolja,« *Mladina, Prizma*, 13. 5. 1988, 30.

78 Ibid., 32–33.

79 »Onesnaženost voda in zraka,« *Mladina*, 13. 5. 1988, platnica.

80 Polajnar Horvat, »Razvoj okoljske miselnosti v Sloveniji,« 76; Fink Hafner, Novak in Knep, *Razvoj slovenskih zelenih strank v primerjalni perspektivi*, 17.

81 Dušan Plut, »Osnutek zelenega manifesta,« *Delo, Sobotna priloga*, 14. 1. 1989, 29.

82 Ibid.

materialne prakse»,⁸³ to je spremembo proizvodnje in potrošnje, načina življenja, bivanja in dela.

Pol leta za tem, junija 1989, je bila ustanovljena stranka Zeleni Slovenije, Plut pa je postal njen prvi predsednik. Stranka se je kmalu pridružila opozicijskim strankam v boju proti režimu in januarja 1990 vstopila v Demos. Zeleni Slovenije so na prvih večstrankarskih volitvah aprila 1990 dobili 8,8 odstotka glasov in 8 sedežev v takratni skupščini, kar je bil izjemen uspeh, tako v okviru Jugoslavije kot Evrope. Plut je postal član predsedstva, Vane Gošnik podpredsednik skupščine, Zeleni Slovenije pa so zasedli tudi pomembne položaje v vladi, med drugim so vodili ministrstva za varstvo okolja, zdravje in energijo, s čimer so dobili možnost vplivanja na politične odločitve.⁸⁴

Zaključek

Vrednote varovanja okolja, ki so v slovenski javnosti postale bolj izrazite v drugi polovici osemdesetih let, so pripomogle, da so Slovenci podprli novo družbeno gibanje – Gibanje Zelenih. A uspeh Zelenih je bil povezan tudi z ideološko neopredeljenostjo – v stranki so prostor iskali tisti, ki so se odvrnili od reformiranih političnih strank, hkrati pa niso podpirali novih desnosredinskih strank. Prav to je poskrbelo tudi za notranja trenja. Zeleni Slovenije so na volitvah leta 1992 dosegli slabši rezultat in dobili le pet poslanskih sedežev v Državnem zboru Republike Slovenije ter tri ministrske resorje (za znanost, okolje in zdravje). Posledica trenja znotraj stranke in ustanavljanje nove je bila izguba volilne podpore nekaj let kasneje, ko so Zeleni Slovenije leta 1996 izpadli iz parlamenta.⁸⁵

Da je okoljska problematika na prehodu iz osemdesetih v devetdeseta leta imela prej politično konotacijo kot pa bila izraz okoljske ozaveščenosti, so analize ugotavljale že po prvem neuspehu Zelenih. Senzibilnost za okoljska vprašanja je porasla pod vplivom medijev, civilnodružbenih gibanj in politične organiziranosti v času specifičnih družbenih sprememb. Razočaranost nad politiko Zelenih se je hitro pokazala tudi v volilnih re-

⁸³ Ibid.

⁸⁴ Fink Hafner, Novak in Knep, *Razvoj slovenskih zelenih strank v primerjalni perspektivi*, 9–41; Rosvita Pesek, *Osamosvojitve Slovenije: »Ali naj Republika Slovenija postane samostojna in neodvisna država?«* (Ljubljana: Nova revija, 2007), 96, 140–41, 164; Verlič Dekleva, »Slovenci, ekologija in politika,« 1276.

⁸⁵ Fink Hafner, Novak in Knep, *Razvoj slovenskih zelenih strank v primerjalni perspektivi*, 9–10, 19–26.

zultatih, medtem ko okoljska ozaveščenost javnosti ni bila dovolj velika, da bi se v devetdesetih letih množično ekološko civilno gibanje obnovilo v javni sferi.⁸⁶

Viri in literatura

Arhivski viri

Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL):
SI_ZAL_LJU/0080 Skupščina občine Ljubljana Vič Rudnik, 1955–1994.

Časopisni viri

Delo, 1980–1989.
Dolenjski list, 1985.
Mladina, 1985–1988.

Tiskani viri

Toš, Niko (ur.). *Vrednote v prehodu I.: Slovensko javno mnenje 1968–1990*, 1. elektronska izdaja. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, IDV–CJMMK, 2021. Pridobljeno 25. 10. 2024. <https://www.cjm.si/wp-content/uploads/2021/10/VREDNOTE-1-WEB.pdf>.

Literatura

Dover, Andreja, Cunder, Karmen, Lipar, Irena in Plut, Dušan. »Vpliv šolske izobrazbe na odnos do onesnaženosti okolja.« *Geografski obzornik* 29, št. 1/2 (1982): 21–26.

Fink Hafner, Danica, Novak, Meta in Knep, Matej. *Razvoj slovenskih zelenih strank v primerjalni perspektivi*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2017.

Oset, Željko. »Environmental Activism During Communist Era in Slovenia.« *Review of Croatian History* 15, št. 1 (2019): 63–79. DOI: <https://doi.org/10.22586/review.v15i1.9740>

86 Verlič Dekleva, »Slovenci, ekologija in politika,« 1267–76.

Pesek, Rosvita. *Osamosvojitev Slovenije: »Ali naj Republika Slovenija postane samostojna in neodvisna država?«*. Ljubljana: Nova revija, 2007.

Piškuric, Jelka. *Na robu Ljubljanskega barja*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, Študijski center za narodno spravo, 2025.

Piškuric, Jelka. »Vsakdanje življenje Slovencev ob koncu osemdesetih let.« *Studia Historica Slovenica: časopis za humanistične in družboslovne študije* 22, št. 2 (2022): 547–582.

Plut, Dušan. »Onesnaženje in prostorski razvoj Slovenije.« *Dela – Oddelek za geografijo Filozofske fakultete v Ljubljani*, št. 6 (1989): 174–184.

Polajnar Horvat, Katarina. »Razvoj okoljske miselnosti v Sloveniji.« *Geografski vestnik* 81, št. 2 (2009): 71–81.

Repe, Božo. »Slovenci v osemdesetih letih (prvi del).« *Zgodovinski časopis* 54, št. 2 (2000): 233–262.

Sedlaček, Janja, Pál, Viktor in Rendla, Marta. »Okoljevarstvo v socializmu – slovenski primer.« V: *Potenciali in upravljanje vodá: Med preteklostjo in sedanjostjo*, ur. Marta Rendla, 227–244. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2024.

Sedlaček, Janja in Rendla, Marta. »Onesnaženost zraka v socialistični Sloveniji – vzroki in odzivi.« *Studia Historica Slovenica: časopis za humanistične in družboslovne študije* 24, št. 3 (2024): 739–776.

Špes, Metka. »Degradacija okolja v Sloveniji v luči javnomnenjskih raziskav.« *Geographica Slovenica* 23, št. 1 (1991): 439–461. Pridobljeno 24. 10. 2024. https://giam.zrc-sazu.si/sites/default/files/gs_clanki/GS_2301_439-461.pdf.

Toš, Niko. »Longitudinalni projekt slovenskega empiričnega družboslovja: SJM 1966–2010.« V: *Primerjalno družboslovje, Metodološki in vsebinski vidiki*, 1. elektronska izdaja, ur. Niko Toš in Karl H. Müller, 119–160. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, IDV-CJM-MK, 2021. Pridobljeno 25. 10. 2024. <https://www.cjm.si/wp-content/uploads/2021/10/TOS-MULLER-Primerjalno-druzboslovje-WEB-OK.pdf>.

Verlič Dekleva, Barbara. »Slovenci, ekologija in politika.« *Teorija in praksa* 30, št. 11/12 (1993): 1267–1277.

Environmental Awareness in the Socially Turbulent 1980s

Summary

The interest of the Slovenian public in environmental protection, as well as the related awareness of the importance of protecting the environment, grew slowly during the 1980s. The changes in values were linked to different factors: the growing social and economic crisis, domestic and international ecological disasters, and partly the growing global awareness of the environmental impact of the economy and consumerism. The media focus on environmental themes helped as well. The articles in socially critical media were harsher than those in mainstream media.

Media reporting on environmental issues, particularly domestic and foreign ecological disasters, was gradually followed by public opinion. A major turning point is visible in the second half of the 1980s, when environmental protection rose to the level of a value and criterion for shaping social and economic development, coming close to values such as peace, fight against poverty, and human rights. An important milestone in the public opinion shift was the Chernobyl nuclear disaster in 1986, which sparked great resistance against the use of nuclear energy. Only then did the authorities begin to respond to public demands, but often just paid lip service. Sensibility to environmental issues increased in a time of specific political and social change; activists warning the public about the impact of pollution often came from the younger generation and educated circles.

The values of environmental protection, which became more pronounced in the Slovenian public in the second half of the 1980s, played a role in support for the new Green movement. But the success of the Greens was linked to ideological neutrality – it was those who had tilted away from the reformed political parties but also did not support the new center-right parties who turned to this party. Although awareness of the impact of pollution on quality of life was rising, it soon became evident that this issue carried political connotations more than it reflected the environmental awareness of the broader population.